

Piše:
dr. Mato Gostiša

Kako zares v temelju rekonstruirati sedanji kapitalizem

Veliko je bilo, zlasti po začetku velike gospodarske krize leta 2008, že napisanega o tem, da je sedanji kapitalizem v hudi sistemski krizi in da bi ga bilo neizogibno treba temeljito rekonstruirati.¹ Zelo malo pa je idej o tem, kaj in kako pravzaprav rekonstruirati.² Nujno se bo torej vrniti k »politični ekonomiji«, ki raziskuje temeljna vprašanja družbenoekonomskega sistema, in jo prilagoditi novi družbenoekonomski realnosti 21. stoletja. Ta seveda ni več niti približno primerljiva s tisto izpred stoletja ali dveh in nujno terja nekatere povsem nove sistemske rešitve.

Neoklasična ekonomika kot danes vodilna družboslovna veda na tem področju se je očitno povsem ujela v past marginalizma, ki nenehno proizvaja le nove in nove, čedalje bolj sofisticirane matematične formule in ekonomske modele, ki pa so (zaradi napačnih in zastarelih temeljnih predpostavk) vse manj tudi praktično uporabni. Ta veda družboslovni znanosti očitno ne more

več ponuditi ničesar, ampak je vsak dan bolj podobna tipični sholastiki, ki je sama sebi namen. Pri raziskovanju naslovnega vprašanja, ki je danes brez dvoma eno ključnih vprašanj nadaljnega družbenoekonomskega razvoja človeške civilizacije, si z njo zato ne moremo prav nič več pomagati. Poskusimo torej o naslovnem vprašanju razmisliti spet v duhu klasikov **politič-**

ne ekonomije, ki (še) niso bili obremenjeni z nikakršnimi – bojda neizpodbitnimi – ekonomskimi »aksiomi«. V tem smislu ponujamo v razmislek alternativni **koncept »ekonomske demokracije«** kot neke povsem nove paradigme kapitalističnega družbenoekonomskega sistema, ki ne bi imel več praktično nobene zveze ne z obstoječim kapitalizmom ne s prav tako preživetimi socializmi.

Ključne točke celovite ideje ekonomske demokracije

Izrazito deviantno delovanje obstoječega kapitalizma

Obstoječi kapitalizem, ki je v svojem najglobljem bistvu še vedno čisto navaden »mezdni« kapitalizem, kakršen je bil utemeljen v 18. in 19. stoletju, povzroča **čedalje bolj katastrofične ekonomske, socialne in okoljske posledice** (vse večja družbena neenakost in socialna razslojenost³, hiperprodukcija in vse pogostejše recesije, nezmožnost zagotavljanja nadaljnega zdravega ekonomskega razvoja brez čedalje obsežnejšega državnega intervencionizma, slabšanje ekonomske in socialne varnosti zaposlenih in pospešena prekarijacija dela, brezbržnost do uničevanja narave⁴ itd.), ki so bolj ali manj splošno poznane in priznane. Ta družbenoekonomski sistem torej očitno deluje čedalje bolj

¹ Ni propadel samo komunizem, propada tudi kapitalizem. (Adizes, 2011). Resni zahodni ekonomski misleci – recimo tisti, ki objavljajo v Financial Timesu, Economistu, francoskih Les echos itd. – že nekaj časa govore, da nič več ne razumejo, da je vse možno, da je situacija postala nepredvidljiva. "All fundamentals are gone... (Vse temeljne predpostavke so šle po vodi ...)", je stavek, ki ga zasledimo. (Zupančič, 2011: 6)

² Če citiram največjega živečega angleškega političnega filozofa Russella Branda: "Vem, česa prekleti sistem ne bi smel storiti. To je, ne uničiti planeta in ustvarjati velikih ekonomskih razlik." Tako kot Russell vemo, kaj nam ni všeč. To je lažji del. Ampak, kako se lahko znebimo tega kapitalizma in kaj je alternativa?« (Gary Engler, 2014) Vsekakor pa bi glede tega veljalo slediti napotku Stephena B. Younga, ki pravi: »Nikar se ne zatekajte k današnjim politikom, akademikom, vlagateljem in direktorjem po odgovore, kako končati trenutno krizo kapitalizma. Spregovorite sami in nagradite tudi vse druge, ki si upajo izvirno razmišljati.« Z drugimi besedami: od aktualnih znanstvenih, političnih in ekonomskih elit veljavnega družbenoekonomskega sistema – iz razumljivih razlogov – zagotovo ni pričakovati kakih uporabnih idej za temeljitejšo spremembo tega sistema. Ravno nasprotno. (Gostiša, 2014: 33)

³ Ko raven kapitalskega donosa trajno presega rast proizvoda in dohodka, kot se je dogajalo do 19. stoletja – grozi pa, da bo spet postalo pravilo tudi v 21. stoletju – kapitalizem samodejno povzroča nevdržno, arbitrarno neenakost in s tem korenito spodkopava vrednote meritokracije, na katerih temeljijo sodobne družbe. (Piketty, 2015: 11)

⁴ Nekaj desetletij dohodkovno dokaj uspešen razvojni model kapitalizma trajne gospodarske rasti se je večplastno izčrpal in med drugim za več kot tretjino presegel planetarno zmogljivost okolja. Potem je globalno rušilno udarila še finančna in gospodarska kriza. Ekonomistka Vendraminova ugotavlja, da si gospodarske krize sledijo v vse krajših ciklih, socialni nemiri so vse burnejši, delovanje planetarnega ekosistema pa vse bolj ogroženo. Pol tisočletja star kapitalistični sistem se maje, potrebujemo temeljite spremembe, a vlade in tradicionalne politične stranke so še vedno ujete v zanko trajne gospodarske rasti in z njo povezano entropijsko zanko. Za več kot sedem milijard prebivalcev bo treba najti druge, sveže poti iz krize. (Plut, 2012)

deviantno in zagotovo ne vodi v želeno **ekonomsko učinkovitejšo, socialno pravičnejšo, kohezivnejšo in okoljsko odgovornejšo družbo.**

Zlasti zadnja velika gospodarska kriza pa opozarja, da pri tem ne gre več le za »napake v sistemu«, ki bi jih bilo mogoče učinkovito odpraviti s kozmetičnimi popravki, kakršne nam, denimo, ponujata aktualna ekonomska stroka in politika v obliki nekih sistemsko povsem benignih t. i. strukturnih reform (trg dela, pokojninski, davčni, monetarni in fiskalni sistemi itd.), ampak za **»napačen sistem«**, ki ga je treba zato spremeniti v temelju.⁵ In to čim prej. Le z – nekoliko bolj (neo)liberalno ali pa nekoliko bolj socialno-tržno usmerjenimi – ekonomskimi politikami⁶, torej brez resnejših posegov v sam sistem, v tem pogledu ni mogoče doseči nobenih učinkovitih trajnejših rešitev.

Zgrešena diagnoza bistva problema obstoječega kapitalizma

A za načrtovanje potrebnih sistemskih sprememb je seveda ključnega pomena predvsem najprej pravilna »diagnoza« bistva problemov obstoječega kapitalizma. Prav na tej točki pa je sodobno družboslovje povsem nemočno obstalo in preprosto ne zna naprej. Povsem se je namreč ujelo v past razpite teze neoklasične ekonomske teorije, češ da sta **bistvo kapitalizma in njegova temelja zasebna lastnina in tržni sistem gospodarjenja** in da brez posegov vanju kapitalističnega družbenoekonomskega sistema ni mogoče resneje spremeniti. Njegova alternativa naj bi bila torej lahko le takšna ali drugačna oblika socializma. Ker pa so se vsi dosedanjí socialistični poskusi z ukinjanjem zasebne lastnine in trga v praksi izkazali kot ekonomsko zgrešeni, naj bi bilo zdaj dokončno jasno, da je obstoječi kapitalizem, ki naj bi bil sicer na splošno tudi edina mo-

žna paradigma kapitalizma, za vekov veke **»ekonomsko absolutno superioren družbenoekonomski sistem brez konkurence in brez alternative«**. In sicer kljub vsem njegovim negativnim socialnim in okoljskim učinkom, ki jih je pač v tržnem gospodarstvu treba vzeti v zakup. Z njimi naj se ukvarja t. i. socialna država, medtem ko je v temelje tega kapitalizma – če ne želimo spet socializma – nedopustno posegati. Skratka, obstoječi kapitalizem nima nobene resne systemske alternative⁷, zato se s tovrstnimi razmišljanji niti ne splača več ukvarjati.

Gre za na videz precej logično tezo, ki pa je **že v osnovi povsem zgrešena**. V nasprotju z učenjem neoklasične ekonomske teorije, je namreč treba ugotoviti, da bistvo tega kapitalizma in vzrok njegove problematičnosti v resnici nista

- ne zasebna lastnina produkcijskih sredstev, ki sicer obstaja že od razpada praskupnosti dalje,
- ne trg oziroma tržni sistem gospodarjenja na splošno, ki sicer igra pomembno vlogo v gospodarski zgodovini človeštva že od izuma kovanega denarja v 8. stoletju pr. n. št. dalje.

Oboje je torej obstajalo že v sužnje-lastništvu ter v fevdalizmu in ni šele sistemski izum kapitalizma, kar pomeni, da tudi ne more biti primerjalno gledano njegovo bistvo, temeljna značilnost in glavni problem. V tem grmu zagotovo ni zajca. Bistvo in glavna specifika kapitalizma na splošno v primerjavi z dotodanjimi družbenoekonomskimi sistemi je (produktivnejši) **podjetniški način blagovne proizvodnje, ne trg in/ali zasebna lastnina**. Prav tako tudi ni res, da je, kot je trdil Marx, lastnina produkcijskih sredstev v kapitalizmu **»temeljni produkcijski odnos«**, kajti lastnina je zgolj stvarnopravno, ne produkcijsko razmerje med ljudmi.

Oprava imamo torej z izjemno hudimi znanstvenimi zablodami (prevarami?), ki pa so, kot rečeno, žal za zdaj povsem zablokirale sodobno družboslovje v njegovih iskanjih morebitnih sistemskih alternativ obstoječemu kapitalizmu.⁸ In dokler se jih ne bo povsem otreslo, tudi ne bo našlo poti iz svoje sedanje praktično popolne brezidejnosti na tem področju. A v ta namen bo potreben dobesedno revolucionaren preobrat v »diagnozi« bistva problema, predvsem pa tudi preboj k spoznanju, da sta **kapitalizem »na splošno«** in **»obstoječi« (mezdni) kapitalizem** dva vsebinsko popolnoma različna pojma in da je slednji pravzaprav le ena najslabših možnih in

⁵ Reševati je treba krizo kapitalizma kot sistema, ne pa zgolj njene pojavnne oblike, tj. finančno in gospodarsko krizo. (Merhar, 2013) Dejstvo je, da so kozmetični popravki kapitalizma popolnoma odpovedali ter da položaj zahteva politično in ekonomsko reinvecijo. (Ličer, 2013: 5)

⁶ Dolgo se je kuhalo, toda počasi je dozorelo spoznanje, da gre za strukturni problem kapitalizma. Da ne gre zgolj za navadno krizo tržnega gospodarstva in da ne gre samo za problem nizke učinkovitosti posameznih ekonomskih politik pri reševanju krize. (Damijan, 2014: 9)

⁷ Najglasnejše sporočilo neoliberalizma je, da za »status quo« ni alternative in da je človeštvo doseglo najvišjo stopnjo. Chomsky poudarja, da smo doživeli že več obdobij, ki so jih v preteklosti označevali kot »konec zgodovine«. ... Stališče, da boljša alternativa kot je »status quo« ne obstaja, je v dobi osupljivih tehnologij za izboljšanje človekovega položaja bolj neverjetno, kot je bilo kdajkoli prej. Res je, da ostaja nejasno, kako uveljaviti živo, svobodno in humano postkapitalistično ureditev, in že sama predstava o tem ima videz utopije. Toda vsak napredek v zgodovini, od konca suženjstva in uveljavljanja demokracije do konca formalnega kolonializma, je moral na določeni točki premagati predstavo, da je nemogoč, ker tega prej še niso uresničili. (Robert W. McChesney, 2008)

⁸ Ena teh najbolj očitnih »nedolžnih prevar« je zagotovo tudi načrtno nadomeščanje izraza »kapitalizem« z benignejšim izrazom »tržno gospodarstvo« od konca 19. stoletja, se pravi od prodora – za socialistične revolucije »nevarnega« – marksizma dalje. John K. Galbraith (2010: 14-19) v zvezi s tem ugotavlja: »Beseda "kapitalizem" je, predvsem v Evropi, še preveč očitno potrdila razplamtelo moč lastništva in podrejen položaj delavcev. Tako je prišlo do več kot verjetne možnosti za revolucijo. ... Sledilo je odločno iskanje benignejšega alternativnega izraza. Tako je bil smiselno sprejet izraz "tržni sistem". Tu ni bilo neželene zgodovine, pravzaprav sploh nobene zgodovine. Resnično težko bi bilo najti oznako z manj pomena – to je bil tudi razlog za njeno izbiro. V zgodovini človeštva so bili sicer trgi pomembni vsaj od izuma kovanega denarja, ki ga pripisujejo Lidijcem v 8. stoletju pr. n. št., dalje. ... Sklicevanje na tržni sistem je, naj ponovim, brez pomena, zmotno, prazno, benigno. Vzniknilo je iz želje, da bi se zaščitili pred neprijetnimi izkušnjami moči kapitalizma in, kot rečeno, zapuščine Marxa, Engelsa in njunih predanih in izjemno artikuliranih učencev.«

⁹ Enega izmed osnovnih mitov, na podlagi katerega je kapitalistični trg sploh lahko nastal, je v delu *Velika preobrazba* razkrinkal že Karl Polanyi. Gre za fikcijo, da so zemlja, ljudje in denar blago. V resnici seveda niso blago, ki bi bilo proizvedeno za prodajo na trgu. Človeško življenje, jasno, ni ustvarjeno za prodajo, zemlja je del narave, ki je nismo ustvarili sami, denar je simbol kupne moči, ki nastane z mehanizmom bančništva ali državnih financ. Ekonomska teorija pa je s to fikcijo dosegla svoj namen. Takoj, ko je nekaj (ali nekdo) dojeeto za blago, je mogoče z njim prosto in brez pomislekov manipulirati na trgu, ne meneč se za socialne posledice. Poleg širokega poblagovljenja stvari ima kapitalistična ekonomija torej tudi močno tendenco poblagovljenja ljudi, ne le v smislu najbolj krutih dejanskih sužnje-lastniških razmerij, temveč tudi v smislu vse bolj intenzivnega vsakdanjega poblagovljenja ljudi v delovnem procesu. Tovrstno fikcijo ves čas utrjujejo tudi državne institucije in institucije v službi trga, denimo zavodi za zaposlovanje, ki povsem nereflektirano uporabljajo izraze, kot so trg delovne sile, človeški kapital in podobne. ... Ko so ljudje, narava in stvari enkrat zreducirani na blago, je naslednji korak povsem jasen. Po potrebi jih je mogoče zavreči, kar v sodobnem ekonomskem sistemu tudi počnemo. (Šribar, 2016: 19)

kapitalizma. Gre za njegovo najbolj ekstremno varianto, ki je tudi delo pretvorila v tržno blago, regulacijo trga pa vpeljala tudi v tiste faze gospodarskega procesa (produkcija, razdelitev), v katerih ta s svojim zakonom ponudbe in povpraševanja v resnici nima kaj početi⁹ in v okviru njih zato deluje sistemsko izrazito deviantno.

Pravo bistvo problema je »mezdni« proizvodni odnos

V resnici je – poleg podjetniškega proizvodniškega načina – edini specifični sistemski izum »obstoječega« kapitalizma (in s tem tudi **njegov bistveni problem**, ki ga je dejansko nujno sistemsko tako ali drugače rešiti) pravzaprav le

- tako imenovani **trg dela** kot nekakšen »kvazitrg«, ki sploh niti ne sodi v »pravo« tržno gospodarstvo, in na njem zasnovan
- »mezdni«, to je navaden menjalni oziroma kupoprodajni, odnos med delom in kapitalom oziroma njunimi lastniki (to, ne pa lastnina proizvodniških sredstev sama po sebi, je **temeljni proizvodniški odnos**« v sedanjem kapitalizmu)¹⁰,

pri čemer ne eno ne drugo niti približno nista (in objektivno tudi nikoli nista bila) nek nepogrešljiv integralni element podjetniškega načina proizvodnje in nujen pogoj za njegovo učinkovito delovanje v zasebnolastniškem tržnem sistemu. Šele ob tako postavljeni »diagnozi« bistva problema se pravzaprav odprejo tudi realne možnosti za resnejši razmislek o morebitni ustrezni alternativni paradigmi veljavnega družbeno-ekonomskega sistema.

Trg dela in mezdni proizvodniški odnos sta pač **produkt zgodnjega kapitalizma** in rezultat takratnih družbenih razmer, ko je bil kapital izrazito »redka« ekonomska dobrina v primerjavi z množico neizobražene in brezposelne »delovne sile«, osvobodjene dotedanjih fevdalnih spon. Mezdni proizvodniški odnos, ki je nadomestil fevdalnega, je

v teh razmerah seveda predstavljal idealen mehanizem za ohranitev in celo intenziviranje ekonomskega izkoriščanja dela s strani lastnikov proizvodniških sredstev tudi v novem, sicer za tiste čase objektivno resda naprednejšem proizvodniškem načinu. A če je ta proizvodniški odnos mogoče razumeti in vsaj deloma tudi teoretično opravičiti v razmerah zgodnjega kapitalizma, tega pod nobenim pogojem ni več mogoče v novi, bistveno spremenjeni družbeno-ekonomski realnosti 21. stoletja, torej v eri znanja in izrazitega vzpona proizvodniškega pomena »človeškega kapitala«, ki je nekaj povsem drugega kot klasična »delovna sila«.

Niti enega samega resnega tehtnega teoretičnega argumenta danes ni več najti za nadaljnje ohranjanje tega preživetega proizvodniškega odnosa, v katerem je delo absolutno podrejeno kapitalu, ampak ravno nasprotno. Prav ta odnos je (še vedno) jedro hudih notranjih sistemskih protislovij in ključni vzrok bolj ali manj vseh že omenjenih ekonomskih, socialnih in okoljskih anomalij v delovanju aktualnega družbeno-ekonomskega sistema. Tudi strogo ekonomsko gledano postaja v novih razmerah ta odnos vse bolj **izrazito kontraproduktiven**. Dobesedno **ubija namreč »zavzetost« (delovno motivacijo in organizacijsko pripadnost) nosilcev človeškega kapitala**, ki sicer nezadržno postaja objektivno najpomembnejši proizvodniški dejavnik in glavna konkurenčna prednost podjetij. To pa pomeni, da celoten na njem zasnovan družbeno-ekonomski sistem že zelo resno zavira tudi nadaljnji gospodarski razvoj in zato v resnici niti približno ne zasluži več oznake »ekonomsko superioren«.

Obstoječi kapitalizem je torej **mogoče v temelju spremeniti samo prek spremembe tega odnosa**, ki zagotovo ne sodi več v današnji čas, ne morda z ukinjanjem zasebne lastnine in trga, ki tudi na današnji stopnji razvoja proizvodniških sil (še) nimata prav nobene aдекватne alternative. Dokler

se sodobno družboslovje ne bo prebilo do tega elementarnega spoznanja, je iluzorno pričakovati kakršnekoli resnejše spremembe v družbeno-ekonomskem sistemu.

»Profitni« in »pridobitni« motiv gospodarjenja

Klasični mezdni proizvodniški odnos je tudi neposredna podlaga zloglasnemu »profitnemu« **motiv**u gospodarjenja, ki proizvaja številne sistemske anomalije. Dejstvo je namreč, da je profit (dobiček), ki je danes celo z zakonodajo opredeljen kot »cilj« delovanja podjetij¹¹, v resnici le dohodek lastnikov kapitala, s čimer je v bistvu že vnaprej definiran tudi (edini) »interes«, kateremu morajo pri svojem poslovanju slediti podjetja in gospodarstvo kot celota. Antipod temu bi bil običajen »pridobitni« **motiv**, ki naj bi bil značilen za (bodočo) ekonomsko demokracijo, in ki sicer sledi sodobni teoriji o družbeni odgovornosti podjetij ter déležniškemu konceptu interesno ravnotežnega korporacijskega upravljanja. Dokaz, da podjetja v tržnem sistemu lahko učinkovito in povsem konkurenčno delujejo tudi na podlagi zdravega »pridobitnega« motiva so, denimo, sodobne zadrage (koperative), vendar pa tudi te seveda niso edina možna oblika »demokratičnega podjetja«.

Vzpostavitev tega spornega proizvodniškega odnosa, ki bi bil sicer lahko tudi v kapitalističnem podjetniškem proizvodniškem načinu povsem drugačen, pa institucionalno omogoča predvsem sedanja – ekonomsko in pravno povsem nesprejemljiva – **zasnova kapitalističnega podjetja kot »pravno personificiranega kapitala«** (brez dela kot njegove sicer ekonomsko logične sestavine), ki potem delo kupuje na trgu za mezdo kot njegovo tržno ceno.¹² Tudi ta koncepcija podjetja izvira iz zgodnjega kapitalizma in je integralni del preživetega sistemskega mehanizma izkoriščanja dela po kapitalu. Zato je brez predhodne spremembe veljavne koncepcije kapitalističnega podjetja kakršnakoli resnejša sistemska rekonstrukcija obstoječega kapitalizma objektivno neizvedljiva.

Trg dela kot tipičen kvazitrg

O trgu dela kot kvazitrgu lahko upravičeno govorimo zato, ker

- menjava na njem ni **ne svobodna ne ekvivalentna** (delavci so v to menjavo eksistenčno prisiljeni, njihovo delo pa je plačano le z mezdo, ki je zgolj protivednost njegovega inputa, ne pa dejan-

¹⁰ Podobnega mnenja o bistvu sedanjega kapitalizma je tudi ameriški filozof in ekonomist David Ellerman. »Temeljna Ellermanova podmena je, da je demokracija nezdržljiva z najemanjem ljudi, ne pa s privatno lastnino. Kapitalistično ideologijo (s katero se strinja tudi marksistična kritika), ki ima privatno lastnino za bistvo kapitalizma, Ellerman zavrača in ji postavlja nasproti videnje najemne pogodbe kot bistva kapitalizma.« (Kanjuo Mrčela, 1999: 161-168)

¹¹ Slovenski zakon o gospodarskih družbah (ZGD-1), denimo, v prvem in drugem odstavku določa: »(1) Po tem zakonu je gospodarska družba pravna oseba, ki na trgu samostojno opravlja pridobitno dejavnost kot svojo izključno dejavnost. (2) Pridobitna dejavnost po tem zakonu je vsaka dejavnost, ki se opravlja na trgu zaradi pridobivanja dobička.«

¹² Za ustanovitev podjetja in njegovo registracijo kot pravne osebe v obliki gospodarske družbe po veljavnem pravu zadostuje ustanovni (vsaj jamstveni) kapital. Delavci pa s tem pravno personificiranim kapitalom prek »trga dela« vstopajo le v pogodbeni delovnopравни odnos, ko mu prodajajo svojo »delovno silo«, in torej niso integralna sestavina kapitalističnega podjetja.

skega outputa, torej ekonomsko izkoriščano) in zato v resnici niti ne sodi v »pravo« tržno gospodarstvo, ampak celo nasprotuje osnovnim principom proklamirane »svobodne tržne menjave«, zato bi lahko tržno gospodarstvo povsem nemoteno in predvsem tudi bistveno manj deviantno delovalo tudi brez tega kvazitrga;

- delo že načelno (tudi po znameniti Filadelfijski deklaraciji iz leta 1944) **sploh ne sme biti »tržno blago«**, ker je ne-ločljivo povezano s človekom, in če prodaš delo, v bistvu prodaš človeka (»suženjstvo za določen čas«, kot ga imenuje D. Ellerman¹³, je torej povsem upravičen naziv za mezдно delovno razmerje), kar pomeni, da trg dela v bistvu posega tudi v osebno svobodo ljudi in temeljne človekove pravice;
- ne produkcija ne razdelitev produkta **po svoji naravi nista »menjava«** (tržna menjava nič ne ustvarja in nič ne razdeli!), ampak je produkcija že po definiciji proces ustvarjanja nove vrednosti v razmerju popolne vzajemne soodvisnosti med delom in kapitalom, razdelitev pa bi morala biti potemtakem po logiki stvari skladna z dejanskimi prispevki obeh soproducentov k produktu.

Mimogrede morda le kot opomba: če je kvazitrg dela ena ključnih sestavin obstoječega kapitalizma, mar torej ni tudi ta kot celota – v nasprotju z vso (neo)klasično ekonomsko teorijo – v bistvu **»kvazitržni« družbenoekonomski sistem?**

Ni torej čudno, da na tem kvazitrgu zasnovan sistem družbenoekonomskih odno-

sov, ki lastnike obeh temeljnih produkcijskih dejavnikov (soproducentov) povsem umetno in v nasprotju z omenjeno elementarno logiko »vzajemnosti« produkcije **umetno razdeli na »delodajalce«** (kupce delovne sile) in **»delojemalce«** (prodajalce delovne sile) z diametralno nasprotujočimi si interesi, deluje tako zelo deviantno, kot pač deluje. Notranja protislovja so vse močnejša in v 21. stoletju ta sistem, v katerem zagotovo ni (več) prav nobene meritokratske logike, poka dobesedno že po vseh šivih.

A dejstvo je, da mezđni produkcijski odnos, kot že rečeno, niti približno **ni edini možen produkcijski odnos v zasebnolastniškem in tržnem družbenoekonomskem sistemu**. Povsem možen bi bil tudi kapitalizem s »partnerskim«, torej asociativno (ne menjalno!) zasnovanim temeljnim produkcijskim odnosom med delom in kapitalom ter njunimi lastniki.

Nova družbenoekonomska realnost

Od nastanka mezđnega kapitalizma v 18. in 19. stoletju do danes so se v družbenoekonomski realnosti zgodile naravnost tektonske spremembe v smislu izjemno hitro naraščajočega produkcijskega pomena t. i. človeškega kapitala in intelektualnega (človeškega in strukturnega) kapitala na splošno v primerjavi s finančnim. **»Človeški kapital«** predstavljajo znanje in zmožnosti, ustvarjalnost ter delovna motivacija in organizacijska pripadnost zaposlenih, torej umske in emocionalne komponente, ki so glavne značil-

nosti sodobnega dela v primerjavi s klasično golo fizično »delovno silo«. Zato je mogoče o sodobnem delu upravičeno govoriti kot o »(pro)izvedenem« produkcijskem dejavniku, torej o (človeškem) kapitalu v pravem pomenu besede in – ker se ta kapital lahko konkretno angažira le skupaj s posameznikovo »delovno silo« kot fizično komponento dela (»delovna sila« je torej vključena v celovit pojem dela) – ta dva pojma uporabljati tudi kot sinonima.¹⁴ **»Strukturni kapital«** pa tvorijo trajne stvaritve človeškega kapitala, kot so know how, izgrajen sistem odnosov s kupci in dobavitelji, specifična organizacijska kultura, intelektualna lastnina itd.

Intelektualni (človeški plus strukturni) kapital tako danes – čeprav ga obstoječe bilance še ne registrirajo, kar pa seveda ne pomeni, da ga v realnosti sploh ni – v povprečju tvori že okoli 85 % celotne tržne vrednosti podjetij in s tem tudi njihove dejanske »produkcijske moči«, samo še okoli 15 % pa finančni kapital, pri čemer je bilo še pred nekaj desetletji to razmerje ravno obratno.¹⁵ Prav to razmerje pa hkrati kaže tudi, kakšno je pravzaprav danes razmerje med dejanskimi prispevki sodobnega dela oziroma človeškega kapitala in finančnega kapitala k skupaj ustvarjenemu produktu, kar bi sicer moralo predstavljati tudi podlago za ustrezno porazdelitev korporacijskih pravic njunih lastnikov.

Če človeškemu kapitalu že priznavamo status kapitala v pravem pomenu te besede, potem bi morale biti po izvorni logiki kapitalizma njegovim lastnikom seveda **priznane enake korporacijske pravice** (upravljanje, razdelitev poslovnih rezultatov), kot jih danes pravo priznava lastnikom finančnega kapitala. Soupravljanje in udeležba pri dobičku sta torej že v tem trenutku nesporni »ekonomski« oziroma »naravni« pravici delavcev, ki bi ju moralo čim prej priznati tudi pravo. Posebej še, ker je v svetu sodobnih korporacij **lastništvo nad kapitalom vse bolj ločeno od funkcije »podjetništva«** (v celovitem pomenu te besede), s katero se je sicer doslej teoretično utemeljevala izključna pravica lastnikov finančnega kapitala do upravljanja podjetij in prisvajanja poslovnih rezultatov. Tudi ta proces ločevanja je ena od ključnih značilnosti nove družbenoekonomske realnosti. Mit o »samoumevnem podjetništvu«

¹³ V Kanjuo Mrčela (1999: 163).

¹⁴ Opozoriti velja, da ljudje, delavci sami niso »človeški kapital«, kot lahko pogosto beremo, ampak so le lastniki človeškega kapitala.

¹⁵ »Razlika med knjigovodsko in tržno vrednostjo podjetij je pomemben vir ukvarjanja z intelektualnim kapitalom, saj se to razhajanje v razvitih državah vse bolj povečuje. Leta 1929 je bilo razmerje med opredmetenimi in neopredmetenimi sredstvi 70 proti 30 odstotkov, leta 1990 je znašalo 37 proti 63 odstotkov. Danes pa tržna vrednost delnic podjetij tudi več kot šestkrat presega knjigovodsko. Večji del razlike med tržno in knjigovodsko vrednostjo mnogi pripisujejo intelektualnemu kapitalu, ki ni ustrezno ovrednoten in prikazan v finančnih izkazih.« (Horvat, 2002, v Cestnik 2004: 1). Ali kot ugotavlja Baruch Lev, NY University (po Gruban, 2011a): »Od šestih dolarjev tržne vrednosti S & P 500 podjetij je le eden prikazan v poslovnih bilancah podjetij«. Gruban (prav tam) po reviji Economist v zvezi s tem navaja naslednje konkretne podatke o deležih opredmetenega in neopredmetenega premoženja v tržni vrednosti podjetij:

Leto	Neopredmeteno	Opredmeteno
1982	38 %	62 %
1992	62 %	38 %
2000+	85 %	15 %

(vključno z navedbami virov povzeto po Gostiša, 2014: 91).

lastnikov kapitala je danes res samo še mit¹⁶. Zgolj tveganje, ki je samo eden od elementov »podjetništva« in ki – mimo grede – ni (več) imanentno samo lastnikom kapitala, pa tovrstne »izključnosti« pravic zagotovo ne opravičuje. Lastniki finančnega kapitala, ki zgolj prispevajo svoj kapital, torej v nobenem primeru ne morejo imeti več korporacijskih pravic kot delavci, ki prispevajo svoje delo oziroma človeški kapital.¹⁷

Naravnost paradoksalno je torej, da imamo tudi v 21. stoletju še vedno uveljavljen sistem korporacijskega upravljanja in delitve poslovnih rezultatov podjetij, ki **v celoti temelji na lastnini nad finančnim kapitalom**, medtem ko lastniki najpomembnejšega kapitala nimajo praktično nobene odločevalske moči, obenem pa tudi niso udeleženi pri delitvi ustvarjenega poslovnega rezultata. Ta sistem torej nima več popolnoma nobene podlage v objektivni družbenoekonomski realnosti, obenem pa, kot rečeno, že po logiki stvari dobesedno ubija »zavzetost« nosilcev človeškega

kapitala in s tem direktno zavira hitrejši gospodarski razvoj. Sedanji kapitalizem je torej v novih razmerah postal že **popoln sistemski in ekonomski anahronizem**.

Nujna demokratizacija ekonomske sfere družbe

Če se strinjamo glede predstavljene diagnoze bistva problema meznega kapitalizma in vseh njegovih uvodoma navedenih (ekonomskih, socialnih in okoljskih) deviantnosti, iz tega seveda jasno sledi, da je mogoče ta kapitalizem v temelju rekonstruirati (in sicer, ne da bi pri tem zašli v kakršnokoli obliko socializma) samo na ta način, da se

- čim prej začne s **postopnim preseganjem »meznega« produkcijskega odnosa**, in sicer prek intenziviranja vseh oblik sodobne delavske participacije (soupravljanje, udeležba pri dobičku, širše notranje lastništvo zaposlenih), in da se
- v končni fazi razvoja **ta odnos (skupaj s »kvazitrgom dela«, iz katerega izhaja)**

¹⁶ Na dramatično spremenjeno oziroma na minimum zreducirano »podjetniško« vlogo lastnikov kapitala v sodobni družbenoekonomski realnosti slikovito opozarja zlasti tudi Galbraith (2010: 33-40), ki v zvezi s tem govori o le še navidezni pomembnosti lastnikov in mitih o njihovi avtoriteti: »V malih podjetjih, in še posebej na družinskih kmetijah, kolikor jih je še ostalo, lastniki delajo v podjetju, odgovorni so za uspeh. Mali podjetnik, malo trgovsko in storitveno podjetje, tako kot kmetovalec, so še vedno prisotni v ekonomskem poučevanju in politični retoriki. So ekonomski sistem, kot je klasično opisan v ekonomskih učbenikih preteklih stoletij. Niso sodoben svet, temveč le nadaljujejo cenjeno tradicijo. [...] Nadaljevanje političnega in družbenega čaščenja malih podjetij in družinskih kmetij je, blago rečeno, nedolžna oblika prevare. Tradicija in romantika, toda ne stvarnost. V stvarnosti prehaja moč na management, organizacijo, Microsoft. Ali pa pride do neuspeha in pozabe. Imen ustanoviteljev se sicer vsi spominjamo in jih globoko spoštujemo, toda njihova nekdanja avtoriteta je prešla na korporacijsko organizacijo – na birokracijo. [...] Poudariti je potrebno, da je vodenje velike sodobne korporacije nad vse zahtevna naloga, ki daleč presega avtoriteto in sposobnosti najodločnejšega posameznika. Iz tega izhaja naslednja in ne povsem neškodljiva prevara. To je prizadevanje podeliti lastnikom, delničarjem, investitorjem, kot so različno označeni, navidezno vlogo v podjetju. Kapitalizem, ki je odprl pot managementu in korporacijski birokraciji, je iznašel navidezno pomembnost lastnikov. V tem je prevara. [...] Omenjena prevara je sprejela ceremonialne pojave: odbor direktorjev (upravni odbor z neizvršnimi direktorji oz. nadzorniki, op. p.), ki jih je izbral management, je v celoti podrejen managementu, čeprav zveni, kot da bi bil glas delničarjev. [...] Ob sejnini in obroku hrane jih management rutinsko obvešča o tem, kar je bilo že odločeno, ali je že znano. [...] To je primerljivo z obredi baptistične cerkve. Avtoriteta managementa ostaja neoslabljena, vključno z določanjem lastnih plač v gotovini ali v delniških opcijah. [...] Naj na tem mestu ponovim, da je osnovno dejstvo 21. stoletja korporacijski sistem, ki temelji na brezmejni moči samobogatenja. [...] Miti o avtoriteti investitorjev, o služenju delničarjem, o obrednih zasedanjih direktorjev (nadzornikov, op. p.) in letnih zasedanjih delničarjev se ohranjajo, a pronicljiv opazovalec sodobne korporacije ne more ubežati stvarnosti. Moč korporacije je v managementu – birokraciji, ki sama nadzoruje svoje naloge in plače.« V resnejšo polemiko s t. i. agentsko teorijo, po kateri so menedžerji samo agenti lastnikov, ki v njihovem imenu in za njihov račun upravljajo podjetja, pa žal na tem mestu ne moremo obširneje zahajati. Naj opozorimo le na dejstvo, da podjetništva že po logiki stvari ni moč uresničevati posredno, torej prek drugih oseb, obenem pa uživati polne korporacijske pravice iz tega naslova.

¹⁷ Znameniti guru menedžmenta Charles Handy verjame, da se kapitalizem v sedanji obliki ne bo obdržal. Podjetja in država bodo morali spremeniti pravila, najti nove rešitve za lastništvo. Če so podjetja čedalje bolj odvisna od ljudi, potem tisti, ki zagotavljajo denar, ne morejo imeti več pravic od tistih, ki ga ustvarjajo. Iskanja ravnotežja med znanjem in kapitalom kot ključnima produkcijskima dejavnikoma se bodo najprej lotili v IT podjetjih, oglaševalskih agencijah, visokotehnoloških nišnih podjetjih, skratka tam, kjer so zaposleni vsa vrednost podjetja. (Šmuc, 2007: 3)

¹⁸ Po Plut, 2014: 101.

tudi povsem odpravi ter nadomesti s partnerskim oziroma asociativnim produkcijskim odnosom med lastniki dela oz. človeškega kapitala in lastniki finančnega kapitala.

Bodoče »**demokratično (partnersko) podjetje**« bi torej moralo biti zasnovano kot »*enako/pravna skupnost lastnikov človeškega in finančnega kapitala*«, v katerem bi zaposleni svoj enakopraven položaj v sistemu korporacijskega upravljanja in delitve skupno ustvarjenega produkta oziroma dohodka uresničevali **neposredno na temelju lastništva nad človeškim kapitalom** kot enakovrednim finančnemu. Hkratno lastništvo zaposlenih tudi nad finančnim kapitalom podjetij torej ni pogoj za vzpostavitev ekonomske demokracije, v kateri bosta relativna moč korporacijskega (so)odločanja in (so)udeležba pri poslovnih rezultatih premosorazmerni dejanskim prispevkom obeh vrst kapitala k produktu. Tudi človeški kapital bo seveda – z napredkom razvoja t. i. računovodstva človeških virov – prej ali slej moral dobiti svoje mesto v bilancah podjetij, kar bo omogočilo tudi realnejše ugotavljanje omenjenih prispevkov.

To pomeni, da je cilj ekonomske demokracije **vzpostavitev popolne in vsestranske enakopravnosti ter uravnoteženje moči nosilcev obeh temeljnih produkcijskih faktorjev** znotraj družbenoekonomskega sistema v odvisnosti od njunega dejanskega produkcijskega pomena in zaslug za skupaj ustvarjeni produkt, torej enakopravnosti, utemeljene na meritokratskih načelih. V enem stavku: delavce je treba preprosto rešiti iz sedanjega meznega položaja, vendar pri tem ohraniti zasebno lastnino produkcijskih sredstev ter tržni sistem gospodarjenja (razen seveda v segmentu »kvazitrga dela«, ki bo z uveljavitvijo nove koncepcije podjetja samodejno odpravljen v vlogi regulatorja produkcijskih in razdelitvenih razmerij). Ker je ekonomska demokracija »**mati vseh demokracij**«¹⁸, bi to že po logiki stvari povzročilo dodatno demokratizacijo tudi politične sfere (nadstavbe) družbe.

Koncept socialne države ni (več) alternativa

Koncept socialne države, temelječ na arbitrarni redistribuciji dohodkov, je – kot je dokončno pokazala zlasti zadnja gospodarska kriza – **preživet in vse bolj neučinkovit**. Tudi sicer ta koncept ni (in tudi nikoli ni bil) sistemska alternativa meznemu kapitalizmu, ampak je že od nekdaj na-

menjen le blaživi njegovih negativnih socialnih posledic, ne da bi kakorkoli posegal v njegove zgrešene sistemske temelje.

Strategija in ukrepi za realizacijo temeljnega cilja

Tega cilja, torej ekonomske demokracije, ki bo v primerjavi s sedanjim mezdnim kapitalizmom ekonomsko učinkovitejši, socialno pravičnejši in kohezivnejši, obenem pa tudi okoljsko odgovornejši družbenoekonomski sistem, seveda ni mogoče doseči čez noč, ampak naj bi razvoj v to smer potekal evolutivno, in sicer v **dveh glavnih fazah**.

Prva faza razvoja ekonomske demokracije

Kratkoročno je treba poskušati že zdaj in brez odlašanja **maksimalno razvijati vse tri temeljne oblike sodobne organizacij-**

delavcev znotraj obstoječega družbenoekonomskega sistema objektivno izčrpane, pa bo treba v drugi, končni fazi razvoja ekonomske demokracije **v temelju spremeniti tudi vse tiste sistemske inštitucije, ki neposredno determinirajo in vzdržujejo kvazitrg dela in mezdni produkcijski ter razdelitveni odnos**, torej:

- razširiti sedanjo definicijo kapitala tudi s človeškim (in intelektualnim na splošno) kapitalom in tega tudi ustrezno institucionalizirati v bilancah podjetij, kjer za zdaj sploh še ni registriran;
- spremeniti sedanjo koncepcijo kapitalističnega podjetja kot »pravno personificiranega (zgolj finančnega) kapitala« v smeri t. i. partnerskega podjetja (tj. enakopravne skupnosti lastnikov obeh vrst kapitala)
- posledično spremeniti tudi koncepcijo meznega delovnega razmerja v part-

Ekonomsko demokracijo kot ekonomsko učinkovitejši, socialno pravičnejši in kohezivnejši, obenem pa tudi okoljsko odgovornejši družbenoekonomski sistem bo treba graditi postopno, v dveh razvojnih fazah.

ske participacije zaposlenih (soupravljanje, udeležba pri dobičku, širše notranje lastništvo) že znotraj obstoječega kapitalizma do točke, do katere bo to v teh sistemskih okvirih sploh še mogoče. In sicer zato, ker:

- so objektivno že danes »ekonomska« oziroma »naravna« pravica delavcev, ki bi jim sicer nesporno pripadala na temelju lastništva nad vložnim človeškim kapitalom, le da ta za zdaj še ni ustrezno tudi »pravno« priznana;
- brez dvoma pomenijo že tudi vsaj delno preseganje klasičnega meznega položaja delavcev oziroma prve zametke »prave« ekonomske demokracije,
- zaradi svojih motivacijskih učinkov dokazano pozitivno vplivajo na poslovno uspešnost podjetij
- brez njih ni uresničljiv sodoben koncept družbene odgovornosti podjetij in déležniškega korporacijskega upravljanja.

Druga (končna) faza razvoja ekonomske demokracije

Ko bodo možnosti za nadaljnji napredek pri izenačevanju korporacijskih pravic

nersko in asociativno razmerje med lastniki obeh vrst kapitala,

- v končni fazi pa bo to bolj ali manj samodejno privedlo tudi do popolnoma novega modela enakopravnega »korporacijskega (so)upravljanja« in sorazmerne »(so)udeležbe« lastnikov obeh vrst kapitala pri poslovnih rezultatih oziroma v njihovo popolno »sopodjetništvo«, ki ga ne bo več poganjal izključno profitni, ampak širši »pridobitni« motiv poslovanja, ki vključuje tudi načela družbene odgovornosti podjetij.

S tem bo dejansko vzpostavljena ekonomska demokracija kot **popolnoma nova paradigma družbenoekonomskega sistema**, in sicer kot povsem »zasebnolastniška in tržna« alternativa tako sedanjemu kapitalizmu kot raznim socializmom. To torej ne bo več ne (sedanja) »diktatura kapitala«, ne (prav tako preživeta) socialistična »diktatura dela oziroma proletariata«, ampak (ekonomska) »demokracija« v pravem pomenu besede.

Morebiten takojšnji prehod v II. fazo razvoja ekonomske demokracije ni mogoč predvsem zato, ker bo – če želimo inte-

lektualni (človeški in strukturni) kapital tudi formalno umestiti v bilance podjetij – predhodno zahteval visoko razvit **sistem računovodstva človeških virov**, ki pa je za zdaj še le v povojih. Obenem pa možnosti za razvoj I. faze, torej vseh treh temeljnih oblik sodobne delavske participacije, še zdaleč niso in še nekaj časa ne bodo izčrpane. Gre torej za **dolgoročnejši projekt**, vendar z zelo jasno vizijo prihodnje »demokracične« ureditve produkcijskih in razdelitvenih odnosov med lastniki obeh temeljnih produkcijskih dejavnikov.

Citirani viri:

Adizes, Ichak (2011) *Intervju: dr. Ichak Adizes. Povzeto s spletne strani: <http://mladipodjetnik.si/novice-in-dogodki/novice/intervju-dr.-ichak-adizes>* (28. 6. 2013).

Damijan, Jože P. (2014) *Kaj se dogaja z ekonomijo? Delo, Sobotna priloga z dne 19. 4. 2014. ČZP Delo. Ljubljana.*

Engler, Garry (2014) *Capitalism is the Problem, Economic Democracy the Solution. Povzeto s spletne strani: <http://dissentvoice.org/2014/01/capitalism-is-the-problem-economic-democracy-the-solution/>* (20. 5. 2014).

Galbraith, John Kenneth (2010) *Ekonomika nedolžne prevare. Resnica našega časa. (orig. The Economics of Innocent Freud. Truth for Our Time.)*, Družba Plano d.o.o. in Mladina d.d., Ljubljana. Prvi natis v izvirniku: New York, 2004.

Gostiša, Mato (2014) *Teorija ekonomske demokracije kot nove sistemske paradigme kapitalizma. ŠCID – Študijski center za industrijsko demokracijo. Kranj.*

Kanjuo Mrčela, Aleksandra (1999) *Lastništvo zaposlenih in ekonomska demokracija*, Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.

Ličer, Matjaž (2013) *Politična in ekonomska reinvencija. Delo z dne 14. 2. 2013, str. 5. ČZP Delo. Ljubljana.*

McChesney, Robert W. (2008) *Noam Chomsky in boj proti neoliberalizmu. Povzeto po spletni strani: http://zofijini.net/modrost_mcchesney/* (17. 6. 2016)

Merhar, Viljem (2013) *Reševanje krize kapitalizma kot sistema. Povzeto s spletne strani: <http://www.dpu.si/viljem-merhar-resevanje-krize-kapitalizma-kot-sistema/>* (28. 6. 2013).

Piketty, Thomas (2015) *Kapital v 21. stoletju (orig. Le capital au XXIe siècle)*, Mladinska knjiga Založba, Ljubljana.

Plut, Dušan (2012) *Stalna gospodarska rast, okoljsko učinkovit odgovor na krizo? Delo, Sobotna priloga z dne 15. 1. 2012. ČZP Delo. Ljubljana.*

Plut, Dušan (2014) *Ekosocializem ali barbarstvo: demokratični ekološki socializem in trajnostni sonaravni razvoj. Društvo Gibanje za trajnostni razvoj Slovenije – TRS. Ljubljana.*

Šribar, Laura J. (2016) *Čas novih ekonomskih zgodb. Delo, Sobotna priloga, str. 18-19. ČZP Delo, Ljubljana.*

Zupančič, Boštjan M. (2011) *Kapitalizem brez temeljev: kaj pa zdaj. Delo, sobotna priloga z dne 8. 10. 2011, str. 6-7. Ljubljana.*

Šmuc, Sonja (2007) *Vera v čudeže. Uvodnik. MQ – revija Združenja Manager, št. 2/2007. Ljubljana.*